

LEYLA ERBİL'İN *KALAN* ROMANINDA BENLİK ARAYIŞI

M. Yonca Erdem

■ Temeli on dokuzuncu yüzyılın ortalarında atılan varoluşçuluk felsefesi (egzistansiyalizm), özellikle İkinci Dünya Savaşı'nın ardından önce Batı edebiyatına daha sonra Türk edebiyatına tesir eden bir edebî akım hâline gelmiştir. Bu edebî akımın tesiri Türk edebiyatında özellikle 1950'li yıllardan itibaren içlerinde Leyla Erbil, Ferit Edgü, Erdal Öz, Demir Özlü gibi yazarların bulunduğu bir grup edebiyatçının elinde büyümüştür. Söz konusu yıllarda eserleriyle ön plana çıkan Leyla Erbil, varoluşçuluğun edebiyat-taki yansımalarını gözler önüne seren yazarlardan biri olmuştur.

Bu bağlamda yazarın *Kalan*¹ (2011) adlı romanı, varoluşsal edebî yaklaşımı bilhassa “benlik” kavramı üzerinden ve varoluşçuluğun teist temsilcisi Kierkegaard ile tanrıtanımaz temsilcisi Sartre'in felsefeleri perspektifinden açığa çıkarması dikkati çeker. Roman genel itibarıyla ana karakter Lahzen'in kapitalizmin biçimlendirdiği yozlaşmış toplumu iyileştirme yolunda vermiş olduğu devrimci mücadelesini ve bu mücadelesi esnasında tanık olduğu 12 Eylül, 6-7 Eylül, Kanlı Pazar ve 1 Mayıs 1977 olayları gibi sosyal-siyasi kaotik meseleler neticesinde akıl sağlığını yitirliğini ve ilaçlara bağımlı yaşayışını anlatır. Ana karakter Lahzen, zihinsel sağlığını yitirmiş hâliyle hakikatin özünün ne olduğunu arayıp bulmak için varoluşsal “benlik” olgusu üzerine sorgulayışlara girer.

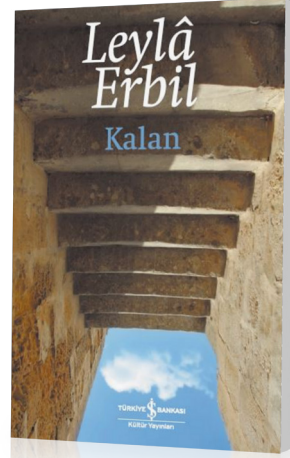
Kalan romanı, bir nevi “hakikat”i arayışın ifadesidir. Denebilir ki yazar bu romanyla ana karakter Lahzen'in üzerinden Kierkegaard ile Sartre'in varoluşsal algıları çerçevesinde gidip gelen, “hakikat”i kendi öz benliğinde arayan bireyin bunalımını okuyucu-

1 Leyla Erbil, *Kalan*, 10. bs., Türkiye İş bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2016.

sunmuştur. Roman boyunca ana karakterin hastalıklı zihni hiç susmaz ve benlik bilinciyle hakikate varmanın yollarını muhakeme eder. O; dolayısıyla hakikati, gerçek hayatının öncesi, şimdi ve sonrasında aramanın haricinde Kierkegaard ve Sartre'in benlik kavramı üzerine düşünceleriyle de destekleyerek açığa çıkarmak amacını taşır.

Kahraman anlatıcının söz konusu arayışını en başta, “kendilik bilinci” ile özdeşleştirmesi şüphesiz onu varoluşçu felsefi algının sınırları içerisine alır. Bu bakış açısıyla Lahzen, Kierkegaard'ın hakikatin insanın kendi kararlarında yani, “öznellik”te olduğu görüşünün ve Sartre'in bu konudaki bireysel “sorumluluk” ve “özgürlük” kavramlarının arasında gidip gelir: “yazmak böyle bir şey belki de / hakikatin öznellikte mi olduğunu / sorumlulukta mı / insanın en temel varlığının kayboluşuyla yitip gittiğini mi / düpedüz özgürlükte mi olduğunu bilmeden” (s. 10)

Kierkegaard, kişinin kimliğini ve varoluşunu oluşturan benliği; insan varlığının, insan olmanın en hakiki anlamına ulaştırabilen bir vasıta olarak görür. Filozof, *Korku ve Titreme* (1843) adlı eserinde insanın varoluşsal evrelerini aşarak benlik bilincine varışını diyalektik tarzda açıklar. Kierkegaard'ın “estetik”, “ahlak” ve “din” evrelerinden oluşan söz konusu felsefi yaklaşımında, bilhassa benlik oluşumunun tamamlanacağı “din” evresine geçiş önemlidir. Ona göre benlik; ancak irrasyonel iman duygusuyla, tıpkı Hz. İbrahim'in, oğlu Hz. İsmail'i Allah'a kurban etme yolundaki vecd hâlini yaşamakla gerçekleşebilir.² Bu evreye varış da insanın tamamıyla kendi seçimi ve hür iradesiyle sağlanabilir. Diğer bir deyişle, insanın Tanrı'yla ilişki içinde olması, ona kendi arzusuyla teslimiyeti esastır. Aksi halde insan, ben olma bilincine ulaşamaz ve ne bir Tanrı'nın varlığını ne de kendi beninin bu tanrı için var olduğunu hissetmeye veya saptamaya ulaşabilir.³ Kierkegaard'ın “öznel irade” ve Hristiyanlık temelli felsefesi, romanın ana karakteri Lahzen'in benlik arayışı yolculuğunda tek yönlü bir tesir meydana getirmiştir. Roman boyunca, söz konusu arayışına Kierkegaard'ın felsefesi eşlik eder. Kierkegaard'ın “hakikatin sadece insanın kendi sorumluluğuyla kendi hayatının parçası hâline getirerek kavradığı şey” olduğu

2 Soren Kierkegaard, *Korku ve Titreyiş*, Çev.: Nur Beier, 3. bs., Pinhan Yayıncılık, İstanbul 2017, s. 77.

3 Soren Kierkegaard, *Ölümcül Hastalık: Umutsuzluk*, Çev.: Mukadder Yakupoğlu, Doğu-Batı Yayınları, Ankara 2004, s. 36.

düşünceleri, ana karakterin peşini bırakmaz: "... yoksa aslında ben de, kaygı'nın ve hakikatin peşine düşen bir kierkegaard'cı mıyım sizce,,, ah şu hakikati yani töz,,, yok hayır, bir nesnenin tözlüğü deneyimin nesnesi değil miydi? deli edecek beni şu hakikat deli! o diyor ki, hakikat sadece kendi sorumluluğumuzla kendi hayatımızın parçası haline getirerek kavradığımız şeydir,,, desin..." (s. 110)

Filozof hakkında romanda dikkati çeken başka bir husus, Kierkegaard'ın din olgusuna bağımlı benlik algısının Orta Çağ filozofu Aziz Augustinus'a dayandırılmasıdır. Çünkü Augustinus da dine dayalı benlik oluşumunu savunur; Birey, ilâhi bir zekayla meydana geldiğinden onun sadece ilâhi bir inançla hakikate erişebileceğini vurgular. Kahraman anlatıcı için de gerek Augustinus gerek Kierkegaard birbirlerine paralel görüşleri savunurlar. Onların katı Hristiyan duruşu, korkuya dayalı imânı gerekli kıldığından Lahzen'in bu felsefede katılmadığı taraf olur. (s. 110-111) Ancak Lahzen'in altında ezildiği bir gerçek, hakikat arayışı yolcuğunda kendisini takip eden "korku" olgusuyla sık sık yüzleştiğidir. Bu olgu onda hiçbir zaman eksik olmamıştır. Bu bağlamda Kierkegaard'ın *Korku ve Titreyiş* adlı eserinde konu edindiği Hz. İbrahim kıssasına ve hakikatin korkuyla ilişkisine telmihte bulunur: "...nedense her fırsatta içimden hiç eksik olmayan ürkü, üzüntü, ve titreme!., sanki İbrahim'in "tanrıya yakacağı" yavrusu benmişçesine..." (s. 186)

Lahzen, Kierkegaard'ın hakikate ancak öznel iradeyle, bir "karar veriş"le ulaşabileceği görüşüne yakın durmakla birlikte, filozofun felsefesinde barındırdığı "din" ve "korku" olguları yönünde onu, kendi fikir çemberinin dışında tutmayı tercih eder ve "*itiyorum onu kendi sınırimdan*" (s. 118) diyerek hakikati arayışta onu kendine bir yörünge olarak kabul etmediğini söyler. Zaten Lahzen aynı zamanda düşüncelerinin temeline dini yerleştiremeyen, inancını yitirmiş bir karakterdir. Bu perspektifte ona göre, Kierkegaard daha çok "ben iyi bir hristiyan nasıl olunur, buna yoğunlaştım hep" (s. 118) der.

Romanın ana karakteri, Kierkegaard'ın felsefesinin "din" temelli oluşunu eleştirel bir tutumla değerlendirirken varoluşçuluk felsefesinin tanrıtanımaz temsilcisi Sartre'ın, onun felsefesine niye ehemmiyet verdiğini anlayamaz ve Kierkegaard'ın felsefe dünyasında etkin bir yer edinmediğini düşünür: "peki ya j. p. sartre? bu tanrıtanımaz düşünür, ne demeye soren'i yüceltmiş o kadar,, Soren olmasa bugün gelinen düşünce dünyasından ne eksilirdi ki?" (s. 125)

Buradan hareketle ana karakterin hakikati kendi özünde ararken girmiş olduğu varoluşsal felsefi yolda Kierkegaard'tan ziyade Sartre'ın felsefesi-

ne daha yakın olduğu çıkarımına varılabilir. Çünkü Lahzen'in "kendilik bilinci"ne erişimi noktasında en başta Sartre gibi inançsız oluşu dikkat çekicidir. Bunda ana karakterin halasının küçüklüğünden itibaren dini, korku olgusuyla benimsetmeye çalışmasının payı vardır. Lahzen, korkuya dayalı imânı, suç ve ceza algısının altında benliğin ezilişini kabullenemiştir: "İslam felsefesini de etkilemiş olan,,, batı'nın büyük filozofu aziz augustinus!,,, aslında o da tıpkı halamız gibi obsede küçüksü'da oturan haham hani / ablamla beni çok sevdiğini söyleyen / kız kardeşi babamın / her adımda, koparan ödümüzü,,, cehennemde yanacağımızı hatırlatan bize / suçu ve ceza / öteki dünyayı asla unutturmayan bize!" (s. 110-111)

Oysaki ana karakterin benlik tasavvuru, yaşamı boyunca vermiş olduğu devrimci mücadelesiyle ve Sartre'ın felsefesiyle paralel olarak "özgürlük" düşüncesi üzerine kuruludur. Yine onun, tıpkı Sartre gibi herhangi bir metafizik görüşü de yoktur. Sartre ve ana karakter için insanı insan yapan kendi özgür seçimleridir. Bu nedenle özgürlük, benlik bilincine sahip birey olabilmenin önemli bir koşuludur.

Tanrı düşüncesi, Sartre'a göre insanın özgürlüğünü feda etmesine sebep- tir. Onun için Tanrı inancı, bir nevi tanrılaştırmak arzusunun ifadesidir. Bu da tamlik, kusursuzluk ve ölümsüzlük gibi anlamlara gelir. Hâlbuki insan kusurlu ve geçicidir. İşte bu tezat sonucunda insan, kendi hür varlığını da kaybeder ve bunaltı içine girer.⁴ Tanrı inancını reddeden Sartre, Tanrı'nın yokluğunu ispata çalışmamıştır. Böyle bir çabaya hiçbir şekilde girmemiştir. Sartre'ın bu konudaki düşünceleri bu yüzden herhangi bir iddia taşımaz: "Tanrı var olsaydı, yine de bir şey değişmeyecekti: İşte bizim ana görüşümüz budur. Elbette sorun, Tanrı'nın varlığı ya da yokluğu sorunu olmayışından geliyor."⁵

Benlik bilinci, Sartre'ın *Varlık ve Hiçlik* (1943) isimli eserinde "etkin ben" olarak da ifade edilir. Bu esere göre, insanın bütün varlığı -Heidegger'in formüllediği gibi- "*dünyada olmaktır*".⁶ İnsan, bu dünyada seçimleriyle özgürdür; özgürlük insan varlığının özüdür. İnsan, özgür edimleriyle kendini nasıl yaparsa öyle olur. Bir Tanrı inancı, Sartre'a göre, insan özgürlüğünün feda edilmesine sebeptir. İnsan, sıkıntı ve bunalım vasıtasıyla kendi özgürlüğünü ve varoluşunu fark eder.⁷ *Kalan*'da da ana karakterin yaşa-

4 Eda Gümüş Arıtürk, "Soren Kierkegaard ve Jean Paul Sartre'da Varoluşçuluk ve İnanç", İzmir Katip Çelebi Üniversitesi, Sosyal Bilim Enstitüsü, Felsefe Ana Bilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir 2019, s. 45.

5 J. P. Sartre, *Varoluşçuluk*, Çev.: Asım Bezirci, 12. bs., Say Yayınları, İstanbul 1996, s. 99.

6 J. P. Sartre, *Varlık ve Hiçlik*, Çev.: Turhan Ilgaz - Gaye Çetinkaya Eksen, 4. bs., İthaki Yayınları, İstanbul 2009, s. 104.

7 *Age*, s. 69.

diği bunalımlı ruh hâli, kendisinin benlik hakikatini arayışına yol açmış varoluşsal bir meseleye dönmüştür: “ben ‘lahzen’ kimim ve nasıl biriyim / hayatımın neresindeki yaşantıdayım sorarım kendime / her gün sen hangi bilinçtesin lahzen / hangi göklerin bulutlarından yağdın / bu çorağa söyle / son bilinç ölüm olacağına / ölüm anındaki bilincin bilinci yazılamayacağına göre hangi kavşağındasın tinsel gerçekliğin / ben lahzen” (s. 36)

Sartre’ın felsefesinde, insan mânâsız bir evrenin akışı içine atılmış, “sorumlu”; fakat yalnız bir varlık olarak incelenir.⁸ Ona göre, insanın sorumluluğunu yüklenmesi, varlığını kavramasıyla ilişkilidir. Eğer insanoğlu dünyaya atılmış, kendi başına müdahalesiz buraya bırakılmışsa yaptıklarından da yine sadece kendisi sorumludur. Kişi her halükârda kendini yine kendi edimleriyle var eder. Varoluşsal yaklaşımlarıyla da Lahzen, “eylem”de oluştan hiçbir zaman vazgeçmemiştir. O, içinde bulunduğu kapitalist ve baskıcı düzenin içerisinde ideolojik çabasından taviz vermeyerek eşitsizlik üzerine inşa edilen toplumu dönüştürme yolunda yaşamını harcamış; hatta zihin sağlığını bile yitirip ilaçlara bağımlı hâle gelmiştir. Öyle ki ana karakter, benlik bilincine ulaşmak uğruna, sosyal yapı bünyesinde özgür ve sorumlu oluşunun idrakiyle eylemi, devrimci mücadeleyi esas kılmıştır: “kurulu düzene başkaldıran olarak başladın, kurulu düzenin bir parçası olarak yendin her şeyi,,, ama şimdi nefretini yenen ilaçlar veriyorlar sana,,,” (s. 211)

Söz konusu felsefenin ışığında bireyin içerisinde yaşadığı toplum, kendilik algısını var edebilmesi açısından etkili ve önemlidir. Çünkü “başkası” ya da diğer insanlar olmadan kişi kim olduğunu bilemez. Birey için daima bir “ben” mevcuttur ve birey, kendisi hakkında “ben” gerçekliğine varabilmesinde “başkası” unsuruna mecburdur. Varoluşsal perdede başkası, hem kendilik bilgisi hem de varoluşun gerçekleşmesi için kaçınılmaz gerekliliktir: “İki bilinç arasında sürekli bir çatışma söz konusudur. Sartre’a göre bu ikilemden kurtuluş yolu aramak da boş bir çabadır; başkasını aşmak ya da başkası tarafından aşılmak. Bilinçler arasındaki ilişkinin özü çatışmadır. Başkası, kişi için daima bir yokluk tehdididir. Ama aynı zamanda kişinin “kendisi-için-şey” olmasının da mutlak koşuludur.”⁹

Lahzen, otoriter iktidar tarafından edilgen hâle sokulmuş halkın durumunu düşünerek tüm yaşamını çözülmüş sosyaliteyi iyileştirme planıyla kurgulamıştır. O, eğer ki sosyal mücadelesinde başarılı olur da eşitlik üzerine kurulu, otorite altında ezilmeyen bir toplumun doğuşunu görebilirse öznel anlamda aradığı hakikate, yani benlik bilincine varacağını düşünür.

8 Frank N. Magill, *Egzistansiyalist Felsefenin Beş Klasiği*, Çev.: Vahap Mutal, Hareket Yayınları, İstanbul 1971, s. 83.

9 Sabri Büyükdüvenci, *Varoluşçuluk ve Eğitim*, Siyasal Kitabevi, Ankara 2001, s. 51-52.

Anlaşılmaktadır ki ana karakter, benliğine bir nevi toplumun etken bir bireyi olabildiği takdirde ulaşabileceğinin farkındadır: "...aslında sanırım benim hayatım hep karşımdakini düşünmekle geçti,,," o da bir başka yanı hastalığımın,,," (s. 151)

Sonuç olarak Lahzen, Kierkegaard'ın felsefesinde bireyin iradesiyle kendi varoluşunun merkezinde olduğu ve seçimler yapıp çeşitli varoluş alanlarında benlik arayışı yolculuğunu sürdürebileceği düşüncelerini sorgulayarak hakikate ulaşma arzusunu sürdürmüştür. Diğer taraftan filozofun bunun için Tanrı'ya irrasyonel teslimiyetin gerektiği vurgusunu eleştirmiş ve Kierkegaard'ı felsefesini dinî temellere dayandırdığı için kendi inançsızlığı karşısında çıkar bir yol olarak görememiş ve düşünce dünyasının sınırlarından çıkarmıştır. Ancak Sartre için Tanrı'yı, din olgusunu felsefesinin dışında bırakarak ana karakteri daha çok etkileyen filozoftur, demek mümkündür. Çünkü ana karakterin hakikat algısında özgürlük için mücadele etmek ve kapitalist otoritenin altında ezilen toplumsal yapının sınıfsız düzene ve eşit haklara kavuşması için sorumluluk bilinciyle eylemde bulunmak mevcuttur. Eserin sonuna gelindiğinde de görüldüğü üzere ana karakter, yaşamı boyunca vermiş olduğu sosyal-siyasi mücadelelerde her ne kadar başarısız olsa da ve toplum onu bozulmuşluğuyla zihinsel anlamda hasta da etse o, devrimci mücadelesinden, "eylem"den asla vazgeçmeyeceğini ve hakikati sunacak olan benlik bütünlüğüne sadece bu yolla varabileceğini bizzat dile getirmiştir. Böylece Lahzen, varoluşçuluk ışığında halk için etken biçimde savunduğu ideolojisiyle, yani ancak kendinin haricinde olan "başkası" aracılığıyla kendilik bilincine ve dolayısıyla hakikate kavuşabileceğine inanmıştır.

Kaynaklar

- Arıtürk, Eda Gümüş, "Soren Kierkegaard ve Jean Paul Sartre'da Varoluşçuluk ve İnanç", İzmir Katip Çelebi Üniversitesi, Sosyal Bilim Enstitüsü, Felsefe Ana Bilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir 2019.
- Büyükdüvenci, Sabri, *Varoluşçuluk ve Eğitim*, Siyasal Kitabevi, Ankara 2001.
- Erbil, Leyla, *Kalan*, 10. bs., Türkiye İş bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2016.
- Kierkegaard, Soren, *Korku ve Titreyiş*, Çev.: Nur Beier, 3. bs., Pinhan Yayıncılık, İstanbul 2017.
- _____, *Ölümcül Hastalık: Umutsuzluk*, Çev.: Mukadder Yakupoğlu, Doğu-Batı Yayınları, Ankara 2004, s. 36.
- Magill, N. Frank, *Egzistansiyalist Felsefenin Beş Klasiği*, Çev.: Vahap Mutal, İstanbul Hareket Yayınları, İstanbul 1971.
- Sartre, Jean Paul, *Varlık ve Hiçlik*, Çev.: Turhan Ilgaz - Gaye Çetinkaya Eksen, 4. bs., İthaki Yayınları, İstanbul 2009.
- _____, *Varoluşçuluk*, Çev.: Asım Bezirci, 12. bs., Say Yayınları, İstanbul 1996.